

Татјана КОПРИВИЦА*

ДНЕВНИЧКЕ ЗАБИЉЕШКЕ И ФОТО ДОКУМЕНТАЦИЈА Џ.А.Р. МУНРОА О АРХЕОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА ДОКЛЕЈЕ (МОНТЕНЕГРО) 1893. ГОДИНЕ

ABSTRACT: *The present paper studies so far unpublished diary notes and photographic records by J.A.R. Munro on archeological explorations in Doclea in 1893 when, in the eastern area of the town, remains of Christian buildings, i.e. of the Basilica A, the Basilica B and the cruciform church were found. Munro's diary notes and photographs complement the knowledge about the Sacral Topography of Late Antique Doclea.*

KEY WORDS: *Doclea, Montenegro, J.A.R. Munro, Diary, photography, basilica, cruciform church*

Дукља, захваљујући путописној литератури, од средине XIX вијека није била непозната научној јавности.¹ Међутим, од 1872. године, на-

* Историјски институт Црне Горе Универзитет Црне Горе.

¹ Посебно вриједи истаћи путописна дјела Јегора Коваљевског и Виљема Дентона који су о Дукљи оставили интересантна свједочанства. Коваљевски је Дукљу први пут посетио 1838. године. Убрзо након што је приволио Црногорце из своје пратње да копају, пронашли су декорисану мермерну плочу, један латински натпис и 40 новчића. Коваљевски нотира да Црногорци често долазе да траже новац на локалитету и да се, ако их Турци не омету, увијек враћају са плијеном, понекад и са златницима; Ј. Коваљевски, *Црна Гора и Словенске земље*, с руског превео Д. Чупић, ЦИД Подгорица 1999, 63-70; Т. Копривица, *Русские авторы путевых заметок и исследователи о Дукле (Диоклетији)*, Межународная научная конференция „Россия и Балканы в течение последних 300 лет“, Бар, 17. и 18. октябра 2011 года, Подгорица-Москва 2012, 515-516. Виљем Дентон боравио је у Црној Гори 1865. године. Импресиониран Дукљом записао је да „...све ове старине заслужују да се брижљивије промотре.“ На Дукљу је дошао са намјером да се окуша у археолошком ископавању. Због грознице, исцрпљености и великих врућина, Дентон је одустао од своје намјере; W. Denton, *Montenegro. Its People and their History*, London 1877, 70-73; В. Дентон, *Неколико дана у Црној Гори*, Историјски записи, септембар 1937, Цетиње 1937, 144-146.

кон проналаска тзв. Подгоричке чаше, може се говорити о њеној међународној научној промоцији.² У то вријеме Дукља се налазила на територији Османског царства, да би 1878. године, одлукама Берлинског конгреса, ушла у састав Црне Горе. Исте године, књаз Никола Петровић је концесију за истраживање Дукље понудио В. Џ. Стилману, који је за овај подухват покушао да заинтересује Британски музеј, али без успјеха.³ Тек 1890. године, идеја о археолошком истраживању Дукље биће реализована, такође захваљујући иницијативи и финансијским средствима књаза Николе, који је овај посао повјерио Русу Павлу Аполоновичу Ровинском.⁴ Ископавања 1890-1892. резултирала су открићем римске базилике, терми, тзв. Првог храма, Другог храма, Дијаниног храма, западне капије и стамбене зграде.⁵

² A. Dumont, Séance du 5 février, *Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France*, Paris 1873, 71-73; G. B. De Rossi, Podgoritza in Albania-Insigne tazza vitrea figurate, *Bulletino di Archeologia Christiana*, seconda seria, anno quinto, Roma 1874, 153-155; E. le Blant, Les bas-reliefs des sarcophages Chrétiens et les liturgies funéraires (1), *Revue Archéologique*, nouvelle série, 20, vol. 38, Paris 1879, 231-233; R. Mowat, Exemples de gravure antique sur verre. A propos de quelques fragments provenant de Duklje (Monténégro), *Revue archeologique*, Paris 1882, 295-297; G. B. De Rossi, L'insigne piatto vitreo di Podgoritza oggi nel museo Basilewsky in Parigi, *Bulletino di Archeologia Christiana*, Seria terza, anno secondo, Roma 1887, 77-85; P. Levi, The Podgoritza cup, *The Heythrop Journal* 4, (1963), 55-66; P. C. Finney, *The Invisible God. The Earliest Christians on Art*, Oxford University Press 1994, 284-286, fig. 7. 4.

³ Виљем Џејмс Стилман, амерички новинар, дипломата и фотограф, који је у Црној Гори боравио као извјештач *The Times*, свједочи да су књазу Николи Петровићу на Цетиње доношени архитектонски фрагменти, скулптуре и ситни налази са Дукље; [W. J. Stillman], *The Ruins of Dioclea*, *The Times*, Friday, May 21, 1890, Issue 32965, p. 9; W. J. Stillman, *The Autobiography of a Journalist, II*, Boston-Cambridge [Mass.], Riverside press 1901, 506 et passim.

⁴ Ровински то саопштава у маниру дворјанина: „... била је (то) срећна мисао Његовог Височанства Књаза“, који је одредио и вријеме за почетак извођења ископавања. Прва археолошка кампања почела је 22. јануара 1890. Уочи почетка радова, Књаз је с пратњом посјетио Дукљу и разријешо дилему о мјесту на ком ће почети ископавања. Са себи својственом театралношћу, Књаз је ударио штапом на мјесто на коме је стајао и рекао: „Е, добро, нека се овдје радња отпочне“. Томановић наводи да је Књаз био срећне руке, јер: „... ту су баш под земљом лежали величанствени споменици старе архитектуре.“; *Глас Црногорца*, 8, Цетиње, недјеља, 18. фебруар 1890, 2; Т. [Л. Томановић], *О Дукљи (Dioclea)*, Нова Зета, фебруар 1890, 75; Т. Копривица, *Никола I Петровић Његош и истраживање Дукље*, Радови са међународног научног скупа „Никола Петровић Његош у друштвеном животу Црне Горе и Балкана“, Цетиње, 25-26. октобар 2010, *Историски записи*, LXXXIII, 4/10 (2011), 215-223.

⁵ П. А. Ровински, *Раскопка древней Диоклеи, произведенная по указанию и на счет его высочества черногорскаго князя Николая (Отъ 22-го января до 11-го февраля 1890. г.)*, Журналъ Министерства народнаго просвещения, С. Петербургъ 1890, 1-19; *Ibid.*, *Предложеніе раскопки древней Диоклеи (Отъ 16-го апрѣля до 8-го мая 1890 г.; рабочихъ дней 13)*, Журналъ Министерства народнаго просвещения, С. Петербургъ 1890, 17-22; П. А. Ровински, *Предложеніе раскопки древней Диоклеи (Отъ 22. 02 до 12.*

Вијести о резултатима истраживања Ровинског подстакле су и младог британског археолога Џона Артура Раскина Мунроа, сарадника Линколн колеџа у Оксфорду, да се и он упусти у истраживања у Црној Гори.⁶ Распрострањена легенда да је у Дукљи рођен римски цар Диоклецијан охрабривала је наде да се на овом локалитету могу пронаћи грађевине достојне царског имена. Ипак, Мунро је био свјестан лимита своје експедиције, због скромних материјалних средстава од свега неколико стотина фунти које је као истраживачку стипендију добио у Оксфорду у јуну 1893.⁷

Без обзира на Мунроове резерве, резултати до којих је, са В. К. Ф. Андерсоном и Џ. Г. Милном,⁸ дошао били су од изузетног значаја: открили су остатке хришћанских грађевина касноантичке Дукље - базилику А, базилику Б и крстообразну цркву. Прелиминарне резултате истраживања, у име британске мисије, саопштио је Андерсон, на састанку *Society of Antiquaries of London* у јуну 1894. године.⁹ Извјештај о истраживањима Дукље објавили су 1896, три године након боравка у Црној Гори.¹⁰ Мунро је обрадио околину, топографију и историју Дукље, Ан-

05 1891: *рабочихъ дней было 35*), Журналъ Министерства народнаго просвещения, С. Петербургъ 1891, 15-34; П. Ровинскій, *Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ, Географія.-Исторія.-Этнографія.-Археологія*, томъ II, часть 4, С.-Петербургъ 1909 [=П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости, том , Државни живот (1851-1907)-Археологија*, Цетиње-Нови Сад 1994, 358-387.].

⁶ Џон Артур Раскин Мунро (1864-1944), археолог и историчар, ректор Линколн колеџа у Оксфорду (1919-1941), прије ископавања Дукље учествовао је у двије истраживачке кампање на Кипру 1889. и 1890. године, под покровитељством *British School of Athens*; J. A. R. Munro, H. A. Tubbs, *Excavations in Cyprus, 1889. Second season's work. Polis tes Chrysochou. Limniti*, *Journal of Hellenic Studies* 1(1890), 1-99; J. A. R. Munro, H. A. Tubbs, W. W. Wroth, *Excavations in Cyprus, 1890. Third season's work. Salamis*, *Journal of Hellenic Studies* 12 (1891): 59-198; J. A. R. Munro, *Excavations in Cyprus. Third season's work - Polis tes Chrysochou*, *Journal of Hellenic Studies* 12 (1891), 298-333.

⁷ *University Intelligence, Oxford, June 14, The Times*, Thursday, June 15, 1893, Issue 33978, p. 6; J. A. R. Munro, *Excavations in Montenegro, Podgoritz, Montenegro, aug. 30, 1893, Athenaeum*, № 3440, Saturday, September 30, London 1893, 460.

⁸ Виљем Клиф Фоли Андерсон, професор класичних наука на Фирт колеџу у Шефилду, је на Дукљи истраживао у периоду од 8. до 22. септембра 1893. Археолог и историчар Џозеф Графтон Милне, сарадник Mill Hill School из Лондона, истраживачком тиму се прикључио 30. септембра и остао неколико дана дуже од Мунроа, који је завршио истраживања 5. октобра 1893. Франсис Џон Хаверфилд, историчар и археолог, сарадник Christ Church College у Оксфорду, који је требало да буде дио истраживачког тима, 24. септембра је обавијестио Мунроа да неће доћи у Црну Гору. Мунро је био разочаран јер је рачунао на Хаверфилдову помоћ у епиграфским истраживањима; Cf. J. A. R. Munro, *Diary*, September 8th (Friday), September 22nd (Friday), September 24th (Sunday), September 30th (Saturday), October 4th (Wednesday), October 5th (Friday) 1893.

⁹ *Thursday, June 14th, 1894*, *Proceedings of the Society of Antiquaries of London*, November 23 1893 to June 20 1895, London 1895, second series, vol. XV, London 1895, 228.

¹⁰ J. A. R. Munro, W. C. F. Anderson, J. G. Milne, F. Haverfield, *On the Roman Town Doclea*

дерсон античке храмове и хришћанску базилику¹¹, Милне крстообразну цркву и новац, а Хаверфилд и Мунро натписе.¹²

Мада су Мунро и Андерсон припремили фото документацију о истраживањима Дукље, она, из непознатих разлога, није публикована уз *Извјештај*. Ова драгоцен документација, заједно са дневничким забиљешкама, чува се у у Мунроовој заоставштини у Ashmolean Museum of Art and Archeology University of Oxford.¹³ Циљ нашег рада је да, користећи *Дневник* и поменути фото документацију, допринесемо бољем познавању археолошких истраживања Мунроа и његових сарадника и да употпунимо *Извјештај* у који нијесу ушла сва њихова сазнања о локалитету. Вриједност ове документације је утолико већа што је локалитет током 120 година од ових истраживања континуирано девестиран. Мада су 1954. и 1955. године била ревизиона ископавања хришћанских грађевина у Дукљи, њихови резултати су само дјелимично публиковани и доступни истраживачима.¹⁴ У октобру 2011. године, овај терен је истраживан неинвазивном методом, тзв. „*тоталном станицом*“.¹⁵

in Montenegro, Archaeologia LV (1896), 1-60 (=Munro J. A. R., Anderson W. C. F., Milne J. G., Haverfield F., *O rimskom gradu Dokleji u Crnoj Gori*, Podgorica 2013).

¹¹ Имајући у виду да су Пиеро Стикоти и Лука Јелић, који су Дукљу истраживали у септембру 1892, припремали за публикавање резултате истраживања форума и цивине базилике, британски научници су, из колегијалних разлога, одлучили да објаве само резултате истраживања који се односе на источни дио града; Arhiv Arheološkog muzej u Splitu, Fond Luke Jelića, XIV/3, *Anderson to Jelić*, Sheffield, 10 August 1894.

¹² Након завршених истраживања, британски научници су натписе са Дукље и њене околине уступили за публикавање приређивачима *Corpus Inscriptuorum Latinarum*; Arhiv Arheološkog muzej u Splitu, Fond Luke Jelića, XIV/3, *Anderson to Jelić*, Sheffield, 10 August 1894.

¹³ Ashmolean Museum of Art and Archaeology, University of Oxford, Archive, J. A. R. Munro, *Doclea, Diary of Excavations-Doclea 1893* (=Diary); J. A. R. Munro, *Doclea, Photograph Album, 1893*.

¹⁴ А. Мишур, *Doclea (Duklja) i lanjski arheološki radovi osobitim obzirom na pisane spomenike (epigrafija)*, Dokumentacija Centra za arheološko истраживање Дукље, Podgorica, 1-9; В. Кораћ, *Krstoobrazna crkva na Duklji, deo izvještaja o iskopavanjima na Duklji u 1954.*, Pročitano na sednici Arheološkog muzeja SAN 9. maja 1955, Dokumentacija Centra za arheološka истраживања Podgorica, 1-10; I. Nikolajević-Stojković, *Izvjestaj o radu na Duklji 1954. godine*, Dokumentacija Centra za arheološka истраживања Podgorica, 1-9; Ђ. Stričević, *Arheološka iskopavanja u Duklji 1954. godine-kompleks krstoobrazne crkve. Referat pročitano na sednici Arheološkog instituta SAN 9. V 1955. g. /*, Dokumentacija Centra za arheološko истраживање Дукље, Podgorica, 1-18; Д. Вучковић-Тодоровић., Ђ. Стричевић., *Дукља код Титограда. Римско насеље*, Старинар, н. с. VII/VIII (1956-1957), 409-410; И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд 1957, 63-69; В. Кораћ, *Дукља*, Старинар, н.с., IX-X (1958-1959), 378-379; В. Кораћ, *Архитектонски украс у камену између антике и ране Византије у остацима града Дукље (Doclea)*, Старинар LIX (2009), 191-219.

¹⁵ Gelichi, C. Negrelli, S. Leardi, L. Sabbionesi, R. Belcari, *Doclea alla fine dell'antichità. Studi e ricerche per la storia di una città abbandonata della Prevalitania [Duklja na kraju*

Како нам свједоче Мунроове дневничке биљешке, он је на Цетиње стигао 15. августа 1893. године.¹⁶ Већ наредног дана састао се са црногорским министром иностраних послова, војводом Гавром Вуковићем, са којим је разговарао о условима под којим би могао обавити ископавања на Дукљи. У складу са сугестијама војводе Вуковића,¹⁷ Мунро је 17. августа, министру унутрашњих дјела, Божу Петровићу, предложио да: 1. сам плаћа све трошкове ископавања, 2. „све што ископа“ дијели са црногорском владом, 3. сам плаћа надокнаду власницима парцела на којима ће се вршити ископавања, у складу са процјеном црногорских власти.¹⁸ Мунро је замолио да му се одговори до краја августа, јер се до почетка октобра 1893. морао вратити у Оксфорд.¹⁹ У међувремену, са географом В. Ф. Козенс-Харди, Мунро је, преко Медуна и Колашина, продужио своје студијско путовање до Берана.²⁰ Ту му је, 22. августа, стигло обавјештење да му се одобрава истраживање Дукље до почетка октобра 1893.²¹ Одлуком Владе, за државног делегата током Мунроових ископавања на Дукљи, одређен је Ровински.²² Црногорске власти настојале су да Мунроу обезбиједи што боље услове за рад на терену.²³ Мунро је 29. августа дошао на Дукљу. Импресиониран, назвао ју је „малом Помпејом“.²⁴ Ровински га је упознао о резултатима до-

antičkog doba. Studije i istraživanja istorije jednog napuštenog grada Prevalitanije, in: Nova antička Duklja III, Podgorica 2012, 10-40.

¹⁶ Ashmolean Museum of Art and Archaeology, University of Oxford, Archive, J. A. R. Munro, Doclea, *Diary of Excavations-Doclea*. 1893 (=Diary), August 15th (Tuesday) 1893. У *Dnevniku* нису значајне стране, па цитирају податке наводимо према датумима.

¹⁷ Државни архив Црне Горе, Цетинје, Министарство унутрашњих дјела, 1893, *J. A. R. Munro à Ministre des Affaires Étrangères*, Cettigne, 17. août 1893, f. 72 (88), 1255; Т. Копривца, *Британска археолошка мисија у Црној Гори 1893. године*, in: J. A. R. Munro, W. C. F. Anderson, J. G. Milne, F. Haverfield, *О римском граду Доклеји у Црној Гори*, Podgorica 2013, 62 *et passim*.

¹⁸ Државни архив Црне Горе, Цетинје, Министарство унутрашњих дјела, 1893, *J. A. R. Munro à Ministre de l'Intérieur*, Cettigne, 17. août 1893, f. 72 (88), 1255.

¹⁹ J. A. R. Munro, *Diary*, August 17th (Thursday) 1893.

²⁰ *Глас Црногорца* 32, Цетиње, субота, 7/19 август 1893, 4.

²¹ Влада је задржавала право да може измијенити договорене услове, ако и након почетка октобра Мунро буде желио да настави истраживања; Државни архив Црне Горе, Цетинје, Министарство иностраних дјела, 1893, *Gouvernement de Montenegro à J. A. R. Munro*, Cettigne, 10/22 août 1893, f. 45, 992; J. A. R. Munro, *Diary*, August 22nd (Tuesday) 1893.

²² Државни архив Црне Горе, Цетинје, Министарство иностраних дјела, 1893, *Gouvernement de Montenegro à J. A. R. Munro*, Cettigne, 10/22 août 1893, f. 45, 992.

²³ Државни архив Црне Горе, Цетинје, Министарство иностраних дјела, 1893, *J. Lazoviću, okružnom kapetanu u Podgorici*, Цетинје, 16/28 август 1893, f. 46/a, 2012; Ђ. Пејовић, *Prilog proučavanju Duklje*, Стваранје, сveska 5, Podgorica 1956, 354-355; Т. Копривца, *Британска археолошка мисија у Црној Гори 1893. године*, in: J. A. R. Munro, W. C. F. Anderson, J. G. Milne, F. Haverfield, *О римском граду Доклеји у Црној Гори*, Podgorica 2013, 62.

²⁴ J. A. R. Munro, *Diary*, August 29th (Tuesday) 1893.

тадашњег истраживања, након чега је рекогносциран терен за ископавања.²⁵ Мунро је записао: „*On such a site the excavator has to trust as much to luck as to skill and his results are likely to prove valuable rather in the mass than in detail*“.²⁶ Истраживачки камп је организован на самом локалитету, у објекту који је, поред базилике на форуму, подигао још Ровински.

Ископавања су започета 2. септембра 1893. године на терену у близини Мораче.²⁷ Мунроу је ово мјесто било занимљиво јер су из гомиле камена штрчала три стуба сачувана у цјелини. Терен је био погодан за рад јер су радници шут бацали директно у ријеку. Убрзо је откривена мала приватна кућа. Радници су распоређени у још три скупине - јужно и сјеверно од главног пута и на термама.²⁸ И док су ископаване задате локације, Мунро и Андерсон су цртали план форума и храмова у западном дијелу града, копирали епиграфске натписе и рекогносцирали околни терен. Како је вријеме одмицало, Мунро је био незадовољан постигнутим резултатима, па је 12. септембра одлучио да започне истраживање на новом локалитету, на источном крају града, гдје су се налазила „узвишења“ из којих су штрчали фрагменти архитектонске пластике.²⁹ На источној страни, испод слоја опека и разбацаног малтера ископан је мозаички под од тесера бијеле, црне, црвене и зелене боје. Потом су откривени остаци зидова на источној страни грађевине и апсида, изнутра полукружна а споља шестострана, те фрагменти архитектонске пластике, стуб мермерне балустраде, неколико капитета са исклесаним крстом, неколико мермерних фрагмената малих корниша, стубићи и др. Испред апсиде су на оплату били положени фрагменти који су, како се Мунроу чинило, формирали груби гроб, а на једном од њих је био натпис на латинском.³⁰ Мунро је знао да је Дукља била епископско

²⁵ J. A. R. Munro, *Diary*, August 29th (Tuesday) 1893.

²⁶ J. A. R. Munro, *Excavations in Montenegro, Podgoritza, Montenegro, aug. 30, 1893, Athenaeum*, № 3440, Saturday, September 30, London 1893, 460.

²⁷ J. A. R. Munro, *Diary*, September 2nd (Saturday) 1893.

²⁸ J. A. R. Munro, *Diary*, September 6th (Wednesday) 1893.

²⁹ J. A. R. Munro, *Diary*, September 12th (Tuesday) 1893.

³⁰ Натпис, који није сачуван, гласио је:

...IVS

QVIR(ina tribu)

GENIALIS

[viator] CO(n)S(ulum) ET

P[raet(orum)] SAC(e)RD(os)

AT ARAM CAESAR(is)

DEC(urio)

[test]AMEN(to)[poni]

IVSSIT

[loco dato decreto] D(ecurionum); J. A. R. Munro, *Diary*, September 13th (Wednesday)

сједиште и већ првог дана истраживања на овом локалитету било му је јасно да је открио веома важну грађевину. „*The site does not lei deep and is in every way most promising*“, констатовао је задовољни Мунро.³¹ Већ следећег дана настављен је рад на истраживању источног дијела базилике.³² Откопане су просторије јужно и сјеверно од апсиде, које су вратима биле повезане са бочним бродовима. У просторији са лијеве стране апсиде пронађена је велика равна плоча од травертина која је била дио неке конструкције на чијем лицу су биле три велике округле шупљине, које су могле бити удубљења за стубове. Мунроу је сматрао да би ово могао бити олтар окренут наопачке. Ова плоча је видљива на фотографији (фото 1). Мунроу се чинило да пронађена супструктура

Фото 1-Дукља, базилика А, поглед са западне стране (Ashmolean Museum of Art and Archeology University of Oxford, Archive, J. A. R. Munro, Doclea, Photograph Album, 1893).

1893; J. A. R. Munro, *On the Roman Town Doclea in Montenegro*, 54-55, natpis br. 64 (crtež); *Corpus Inscriptionum Latinarum III, Inscriptionum Orientis et Illyrici Latinarum Supplementum*, ed. T. Mommsen, O. Hirschfeld, A. Domaszewski, Berolini 1902 (=CIL III) 13827, p. 2253; Rovinski, *op. cit.*, 390; P. Sticotti, *Die Römische Stadt Doclea in Montenegro*, Schriften der Balkankommission Antiquarische abteilung VI, Wien 1913 (=P. Sticotti, *Rimski grad Duklja u Crnoj Gori*, Podgorica 1999), 160, natpis br. 11; J. J. Martinović, *Antički natpisi u Crnoj Gori (Corpus Inscriptionum Latinarum et Graecarum Montenegri)*, Kotor 2011, 179, natpis br. 198.

³¹ J. A. R. Munro, *Diary*, September 12th (Tuesday) 1893.

³² J. A. R. Munro, *Diary*, September 13th (Wednesday) 1893.

Фото 2- Фрагменти камене пластике у олтарском простору базилике А (Ashmolean Museum of Art and Archeology University of Oxford, Archive, J. A. R. Munro, Doclea, Photograph Album, 1893).

„high“ олтара испред апсиде и да многобројни велики фрагменти у његовој близини указују на постојање олтарске преграде. Потом су ископани стубови балустрада, веома добро обрађени фрагменти мермерних плоча, велики број крстова (фото 2), транзена, капитела - један јонски са крстом, више импост капитела и два коринтска (фото 3), идентична оном из цивилне базилике са форума, „and others byzantine carvings“.³³ Мунро је организовао раднике који су ... „arranged the fragmenti, capitals, columns, etc. in fancy way which may puzzle the archeological visitor“.³⁴ Тако су фрагменти измјештени са оригиналних позиција на којим су нађени. На основу *Извјештаја* британских археолога и ревизионих истраживања 1954, камена пластика базилике А датована је у пред-јустињанско вријеме.³⁵

Као посебно значајно откриће Мунро наводи ... „the flooring of the apse and in front of it has been raised 6 or 8 inches-the old floor remains

³³ J. A. R. Munro, *Diary*, September 14th (Thursday), September 15th (Friday) 1893.

³⁴ J. A. R. Munro, *Diary*, September 21st (Thursday) 1893.

³⁵ И. Николајевић - Стојковић, *Рановизантијска архитектонска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд 1957, 64.

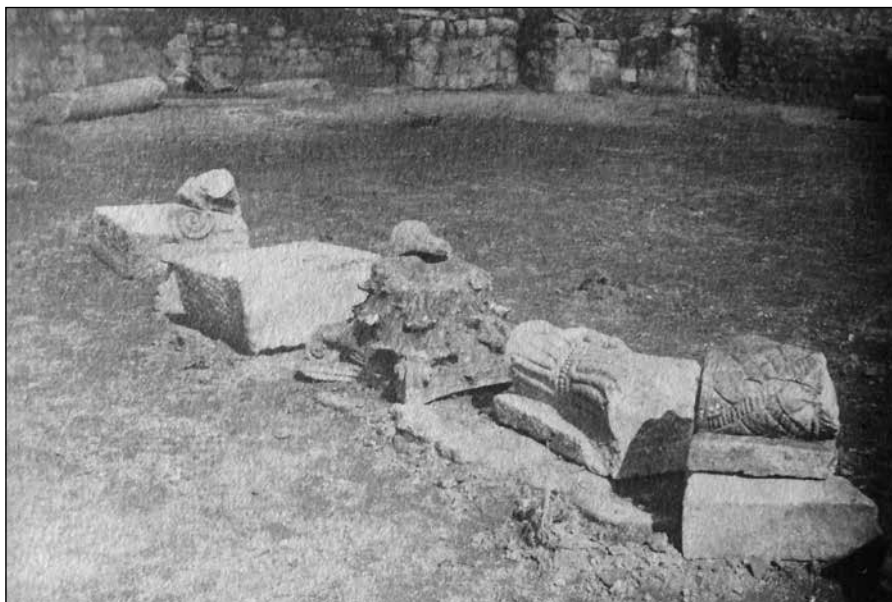

Фото 3-Капители у базилици А (Архив Археолошког музеја у Сплиту, Фонд Luke Jelića, XIV/3, фото J. W. C. Anderson).

below, without mosaic and explains the level of the column base at the south corner of the apse".³⁶ Остаци базе овог стуба јасно су уочљиви на фотографију (фото 1) док су на плану базилике (фото 4), који је публикован уз *Извјештај*, уцртани, али у истом нивоу са подом апсиде. На сјеверној страни апсиде мозаичка декорација се пружала и испод камених клупа, на основу чега је јасно да је синтонон изведен касније у односу на градњу цркве.³⁷ Ако се поуздамо у Мунроова запажања, у апсидалном дијелу базилике А можемо идентификовати три слоја - најстарији слој без мозаика чији ниво одговара нивоу базе стуба на јужној страни, потом издигнут под апсиде и простора испред ње, са очуваном мозаичком декорацијом и најмлађи слој из времена када је постављен синтронон и епископска катедра. Из дневничких забиљешки није јасно у каквим су односима ове фазе са осталим дјеловима базилике.

Крајњи стуб на сјеверној страни налазио се у положају у коме је и срушен, између своје базе и капитела.³⁸ Остали стубови и капители пронађени су „*in their proper positions*“.³⁹ Основе стубова у сјеверном

³⁶ J. A. R. Munro, *Diary*, September 21st (Thursday) 1893.

³⁷ *On The Roman Town*, 23.

³⁸ J. A. R. Munro, *Diary*, September 14th (Thursday) 1893.

³⁹ J. A. R. Munro, *Diary*, September 14th (Thursday) 1893.

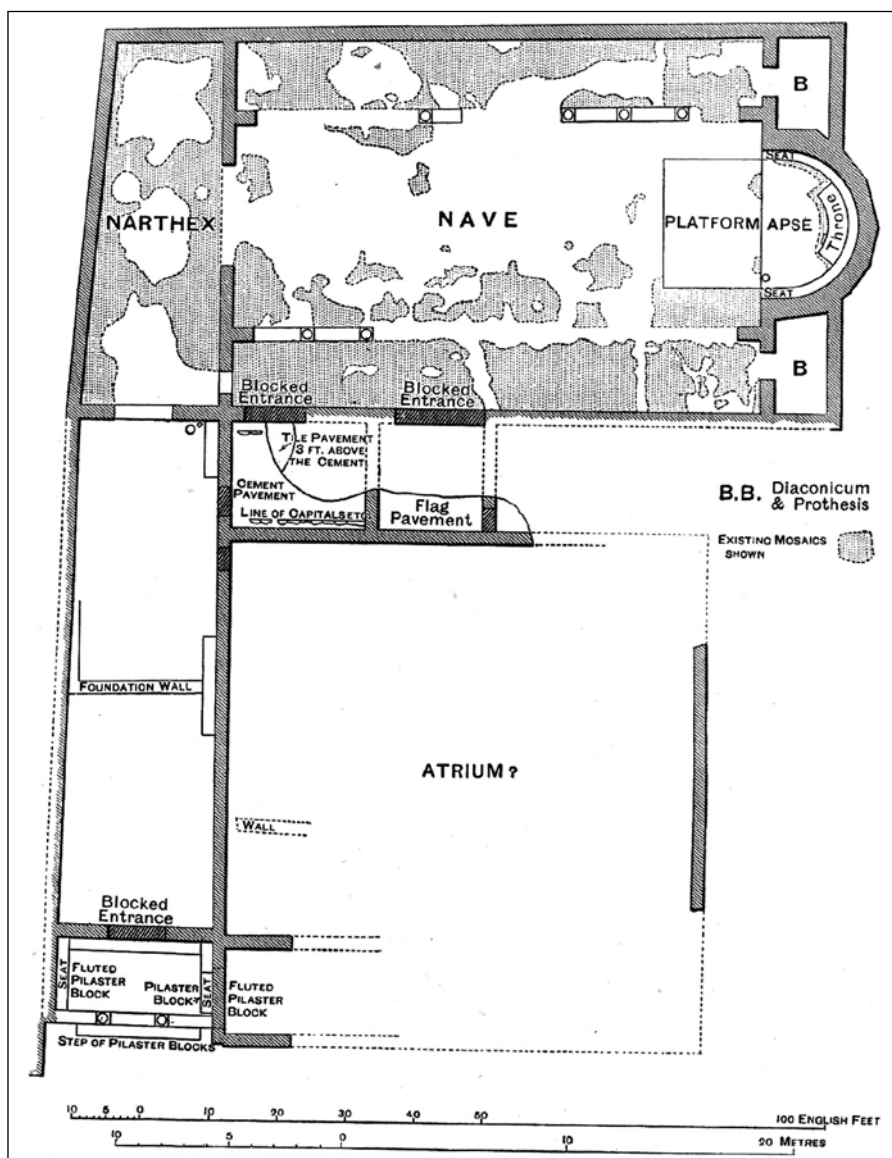

Фото 4-Основа базилике А (према *On The Roman Town Doclea in Montenegro*, 1896).

броду су биле већином *in situ*, што је помогло да се прецизно дефинишу бочни бродови базилике. Јужни брод није био добро очуван као сјеверни.

У западном дијелу базилике откривен је централни улаз, као и врата на западном дијелу јужног брода базилике. Мунро констатује да су се слична врата налазила и на западном зиду сјеверног брода и да су зазидана „*in antiquity*“.⁴⁰ На плану базилике (фото 4), зазидана врата на западном зиду сјеверног брода нијесу означена, док је то видљиво на фотографији (фото 1). Британски археолог је био веома задовољан резултатима и брзином рада.⁴¹ Потом је откопан и западни зид нартекса. Степенице на јужном крају нартекса, које су биле главни улаз у базилику, Мунроу су изгледале као додатак из каснијег периода од „првобитне“ грађевине.⁴² Мунро биљежи да су на средини западног зида нартекса била три степеника која су водила ван нартекса ка некој врсти конструкције „*at high level*“, коју су чинила два пара паралелних блокова која су формирала неку врсту пасажа. У *Извјештају* стоји да су се иза овог зида налазиле три просторије без врата.⁴³ Истраживања овог дијела нијесу завршена јер је ископавање било отежано.⁴⁴

У западном дијелу јужног брода било је двоје зазиданих врата, што се види на фотографији (фото 5).⁴⁵ У близини југозападног угла ба-

Фото 5-Базилика А, поглед са сјеверне стране (Ashmolean Museum of Art and Archeology University of Oxford, Archive, J. A. R. Munro, Doclea, Photograph Album, 1893).

⁴⁰ J. A. R. Munro, *Diary*, September 14th (Thursday) 1893.

⁴¹ J. A. R. Munro, *Diary*, September 15th (Friday) 1893.

⁴² J. A. R. Munro, *Diary*, September 16th (Friday) 1893.

⁴³ *On The Roman Town*, 26.

⁴⁴ J. A. R. Munro, *Diary*, September 16th (Saturday) 1893.

⁴⁵ J. A. R. Munro, *Diary*, September 15th (Friday) 1893.

зилике пронађено је неколико великих блокова са уклесаним розетама у центру и флоралним мотивом уоквиреним кружницом, пронађени лицем окренути на доље, директно на мозаику, који су Мунроу личили на странице саркофага а могли су бити коришћени за базе стубова. На њима су били остаци малтера. Увидом у сачуване фотографије јасно је да је Мунро погрешно протумачио ове фрагменте и да они не могу бити странице саркофага или базе стубова.⁴⁶ Оне би могле припадати парпетној прегради којом је јужни брод био одијељен од главног брода или су биле лакунарије. У јужном броду базилике пронађен је и ципус који је имао попрсја три фигуре, чији горњи дио није био сачуван.⁴⁷ Испред јужног зида базилике пронађен је фрагмент натписа, чија слова су наглашена црвеном бојом.⁴⁸

На читавој површини пода базилике сачувана је била мозаичка декорација, најслабије у наосу, а најбоље у јужном броду. Мозаици су очишћени, а најбоље очувани фрагменти су опрани и фотографисани (фото 6). Андерсон их је описао: „*The patterns interlaced spirals, or diamonds and squares and are worked out in some five or six colors*“.⁴⁹

Како нијесу пронађене архитравне греде, према Мунроовом мишљењу, кров базилике био је од дрвених греда, покривен циглама.⁵⁰ Прво

⁴⁶ Један камен блок из ове скупине препознали смо међу фрагментима камене пластике и саркофага који се налазе у дворишту Куслевове куће у Подгорици. Димензије овог фрагмента су 101 x 80 x 18 cm.

⁴⁷ Натпис, који није сачуван, гласио је:

D(is) M(anibus)
FL(avio) VRSO DO(mo)
AQR(uvio ?) QVIV
IXIT A(nnos) P(lus) M(inus)
XXXVIII VAL(eria)

MARCELLI(na); J. A. R. Munro, *On the Roman Town Doclea in Montenegro*, 45-46, natpis br. 38 (crtež); *CIL III*, 13829, p. 2253; P. Sticotti, *op. cit.*, 179-180, natpis br. 53 (crtež 138); J. J. Martinović, *op. cit.*, 175, natpis br. 191.

⁴⁸ Натпис, који се чува у археолошком депоу Музеја у Подгорици, гласи:

MEMORIA LON(?)
GEVO CONSECRAT
QVISQ·FABRICANEC

.....VATALARE; J. A. R. Munro, *On the Roman Town Doclea in Montenegro*, 56, natpis br. 69 (crtež); *CIL, III*, 13842, 2254; P. Sticotti, *op. cit.*, 184, natpis br. 67 (crtež 147); Н. Вулић, *Антички споменици наше земље*, Споменик LXXI, други разред, књига 55, Београд 1931, 125, natpis br. 304 (fotografija) ; J. i A. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMIII et MCMXL repertae et editae sunt*, *Situla* 25, Ljubljana 1986, str. 143, br. 1844; J. J. Martinović, *op. cit.*, 140, natpis br. 126 (crtež).

⁴⁹ Архив Археолошког музеј у Splitu, Fond Luke Jelića, XIV/3, *Anderson to Jelić*, Sheffield, 10 August 1894.

⁵⁰ J. A. R. Munro, *Diary*, September 14th (Thursday) 1893.

Фото 6-Остаци подног мозаика у југозападном углу базилике А
(Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu, Fond Luke Jelića, XIV/3,
foto J. W. C. Anderson).

је пао кров, па онда стубови, који почивају на неколико инча шута а потом и зидови који су затрпали све.⁵¹

Мунроу су била довољна четири дана од почетка ископавања да потпуно дефинише простор базилике. Радови су настављени на западном зиду нартекса и у простору јужно од нартекса.⁵² Изван врата базилике откопан је плочник. Рашчишћен је угао са десне стране врата нартекса базилике. Поред врата је пронађен отисак стуба, а у углу парче прозорске транзене (сличне оној која је већ откривена у базилици) уграђено у плочник који као да је био сливник за одвод воде и фрагмент натписа.⁵³

Од базилике А ка југу је водио широки пут који је са обје стране био оивичен зидовима иза којих није било гомила камена. Источни зид

⁵¹ *On The Roman Town*, 25.

⁵² J. A. R. Munro, *Diary*, September 22nd (Friday) 1893.

⁵³ Натпис, који није сачуван, гласио је:

.....(ded)ICAVIT...

.....CR.....; J. A. R. Munro, *On the Roman Town Doclea in Montenegro*, 42, natpis br. 27; J. J. Martinović, *op. cit.*, 174-175, natpis br. 190 (crtež).

је на почетку био удвостручен, онда једнострук, па опет удвостручен, па једнострук.⁵⁴ На средини овог пролаза откопан је остатак зида за који је Мунро сматрао да је каснијег датума или да је само подлога плочника. На крају пролаза су откривени остаци портика који је био окренут према југу базилике. На греди степеника су била сачувана постоља два стуба *in situ*. У близини су пронађени и фрагменти два стуба, који су, према Мунроу, били превелики за очуване базе и раван „византијски капител“ великог пречника.⁵⁵ Уз источни и западни дио зида били су положени пиластри, који су Мунроу изгледали диспропорционално велики у односу на портик.⁵⁶ Цијела структура је била саграђена од финих каменних блокова, па је Мунро помислио да потичу са крстообразне цркве. Поред портика су пронађена и два мермерна фрагмента, са натписима, вјероватно од римских надгробних споменика.⁵⁷ Није нам познато који су то натписи. На кратком растојању од портика, сјеверно према базилици А, налазио се зид са зазиданим пролазом, који се продужавао ка истоку. Мунро је закључио да овај архитектонски склоп са портиком представља пропилеје.⁵⁸

И док се завршавало ископавање портика, јужно од цркве је откривено ново налазиште.⁵⁹ Мунроу је требало мало више времена док је означио ареал за истраживање. Иако је одмах схватио да грађевина није велика, закључио је да је јако важна. Била је то крстообразна грађевина, чији су зидови били исте врсте, добро исклесани, са правилним спојницама (фото 7).⁶⁰ Источни дио је био квадратног облика, са полукружном апсидом, лошије градње, за коју је Мунро сматрао да је дозидана уз крстообразну цркву у каснијем периоду.⁶¹ Уз сјеверни зид цркве пронађен је рељефни украсни вијенац висине три стопе. Подсјећао је на прозоре на јужном дијелу цивилне базилике на форуму. На западном крају грађевине су откопана два масивна зида, „*which run down to a pavement*“.⁶² Мунро је у дневничким забиљешкама претпоставио да је спољашњи изглед оригиналан, а да унутрашњи није јер је горе грађен и има узидане камене блокове. На плану цркве (фото 8) спољашњи зид је шрафиран различито од остатка крстообразне цркве иако у тексту извјештаја

⁵⁴ J. A. R. Munro, *Diary*, September 23rd (Saturday) 1893.

⁵⁵ Овај капител је, сва је прилика, приказан на фотографији са стубовима и капителима на западној страни крстообразне цркве (фото 9).

⁵⁶ J. A. R. Munro, *Diary*, September 23rd (Saturday) 1893.

⁵⁷ J. A. R. Munro, *Diary*, September 22nd (Friday) 1893.

⁵⁸ J. A. R. Munro, *Diary*, September 23rd (Saturday) 1893.

⁵⁹ J. A. R. Munro, *Diary*, September 22nd (Friday) 1893.

⁶⁰ J. A. R. Munro, *Diary*, September 23rd (Saturday) 1893.

⁶¹ J. A. R. Munro, *Diary*, September 23rd (Saturday) 1893.

⁶² J. A. R. Munro, *Diary*, September 23rd (Saturday) 1893.

Фото 7- Крстообразна црква, поглед са сјевероисточне стране (Ashmolean Museum of Art and Archeology University of Oxford, Archive, J. A. R. Munro, Doclea, Photograph Album, 1893).

стоји да су истовремени.⁶³ Позиција грађевине, повезана пасажом са базиликом А, навела је Мунроа на помисао да је ова грађевина претворена у баптистеријум, али да потиче из империјалног римског времена. Али како није било трага од писцине, Мунро је констатовао: „*perheps our Baptistery is merely a little church*“.⁶⁴ Откопани су и зидови који су се простирали паралелно са бочним зидовима крстообразне цркве, на растојању од 0,55 м и зид на кратком размаку од западног дијела.⁶⁵ Још један зид ископан је на сјевероисточној страни цркве а зид који је паралелан са јужном страном грађевине простирао се до источног краја трансепта. Уз сјеверни зид поред цркве се налазио мањи затворени простор, на чијем јужном зиду је *in situ* сачуван праг улаза са базом стуба у средини.⁶⁶ Ова база стуба јасно је уочљива на сачуваној фотографији (фото 9).

Зид испред западног зида крстообразне цркве имао је праг врата са базама стубова са обје стране и савршено „скровиште“ стубова,

⁶³ *On The Roman Town*, 29.

⁶⁴ J. A. R. Munro, *Diary*, September 25th 1893.

⁶⁵ *On The Roman Town*, 29.

⁶⁶ *On The Roman Town*, 30.

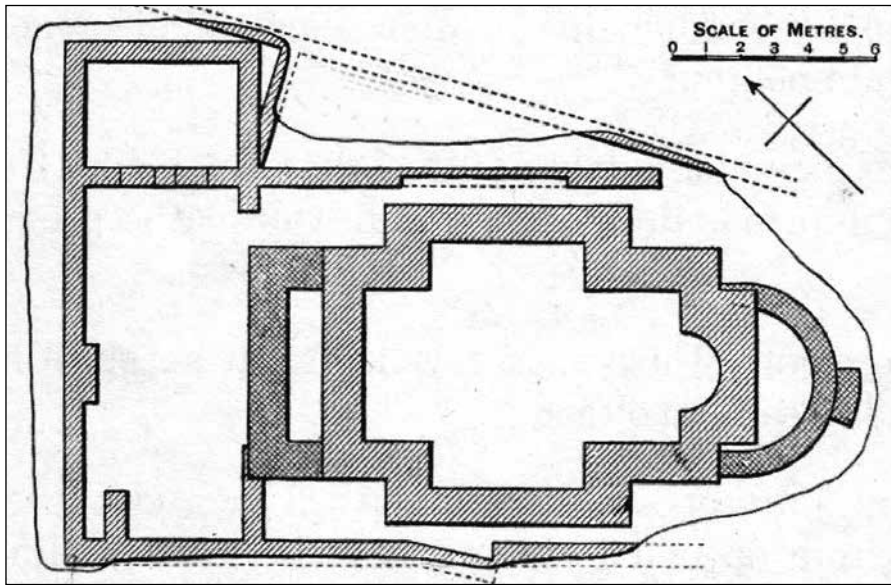

Фото 8-Основа крстообразне цркве и базилике Б (prema *On The Roman Town Doclea in Montenegro*, 1896).

капитела и осталих архитектонских фрагмената (фото 9).⁶⁷ Ови фрагменти, заједно са оним откривеним након ревизионих ископавања 1954. године, подијелени су на двије групе. У прву су сврстани фрагменти нађени на површини, око крстообразне цркве, а у другу налази из слоја базилике Б, који су пронађени засути византијском ћерамидом.⁶⁸ Међу фрагментима, „facing the west end of the Baptistery“, пронађена је греда са вотивним натписом ђаконисе Аусоније.⁶⁹

Мунроу су била интересантна два архитектонска фрагмента врата која су имала тимпанон изнад и фрагмент који је имао рупу пробушену кроз њега за цијев или канал за воду, са скретањем под тупим углом, али није био у могућности да их уклопи у неку архитектонску цјелину.

Иако је Мунро открио и крстообразну цркву и базилику Б, његова интерпретација је била нетачна. Још је Стикоти препознао два одвоје-

⁶⁷ J. A. R. Munro, *Diary*, September 29th (Friday) 1893.

⁶⁸ И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд 1957, 65-69.

⁶⁹ Натпис, који није сачуван, гласио је: † AUSONIA DIAC(ONISSA) PRO VOTO SUO ET FILI[O]RUM SUORUM F[ACIENDUM CURAVIT]† F(E)C(IT) S(IBI); *CIL III*, 13845, p. 2254; J. A. R. Munro, *op. cit.*, 42-43, natpis broj 28; P. Sticotti, *op. cit.*, 146, slika 83 (crtež); *Историја Црне Горе, I*, 369; П. Ровински, *op. cit.*, 391; Б. Шекуларец, *Трагови прошлости Црне Горе. Средњовјековни натписи и записи у Црној Гори крај VIII - почетак XVI вијека*, Цетиње 1994, 19-20.

Фото 9- Крстообразна црква и базилика Б, поглед са западне стране (Ashmolean Museum of Art and Archeology University of Oxford, Archive, J. A. R. Munro, Doclea, Photograph Album, 1893).

на периода градње и констатовао да је крстообразна црква подигнута на темељима базилике Б.⁷⁰ У ревизионим истраживањима 1954. откривено је да је базилика Б била тробродна. На јужном дијелу нартекса откривен је простор који одговара сјеверном, који је Мунро откопао. Под који је откривен у средњем дијелу нартекса, постојао је у све три просторије.⁷¹ По архитектонском склопу и каменој пластици, базилика Б је датована у VI вијек иако има мишљења да је из V вијека.⁷² Коси зид за који се сматрало да представља ивицу једне неоткривене улице био је спољни зид неке грађевине, која се простирала ка језгру комплекса двије цркве. Испод гребена на поду нартекса у ревизионим истраживањима откривени су остаци зидова треће грађевине, старије од базилике Б.⁷³ Унутрашњи простор ове грађевине био је подијелен на више одјељења.⁷⁴ Постојање

⁷⁰ P. Sticotti, *op. cit.*, 141-147.

⁷¹ Био је то терацо од дебелог слоја крчног малтера и туцане опеке (*opus signinum*). Ђ. Stričević, *op. cit.*, 9-11.

⁷² И. Николајевић-Стојковић, *op. cit.*, 65-69; *Istorija Crne Gore I*, Titograd 1967, 270 (J. Kovačević); M. Zagarčanin, *op. cit.*, 49-50.

⁷³ Ђ. Stričević, *op. cit.*, 12.

⁷⁴ Код старије грађевине откривени су остаци керамике који припадају одмаклој римској епохи и новац из времена Аурелијана. (270-275); Ђ. Stričević, *op. cit.*, 13.

више слојева потврдила су и истраживања 2011.⁷⁵ Фрагмент керамике пронађен у истраживањима 1954. године, датован је у период илирског халштата, што представља четврту фазу на овом простору и свједочи о великом значају и континуитету овог култног мјеста.⁷⁶

У унутрашњости крстообразне цркве нађено је неколико натписа. На средини грађевине је пронађен фрагмент натписа за који је Мунро закључио да је донесен са цивилне базилике.⁷⁷ На два мјеста у цркви пронађени су два дијела једног натписа - горњи дио узидан у јужни зид, а доњи положен на средини грађевине.⁷⁸ Фрагмент једног натписа био је узидан у унутрашње лице сјеверног зида.⁷⁹ Још један фрагмент натписа пронађен је поред сјевероисточног угла цркве.⁸⁰

У Мунроовом Дневнику налазимо и на веома интересантне податке о налазима гробова који се у *Извјештају* не помињу. Поред сјевероисточног угла пронађена су два гроба једноставне конструкције - један је био у углу трансепта и наоса (гробница 2),⁸¹ а други поред „спољашње“ апсиде (гробница 3).⁸² На сјеверозападном углу грађеви-

⁷⁵ Gelichi, C. Negrelli, S. Leardi, L. Sabbionesi, R. Belcari, *op. cit.*, 24-27.

⁷⁶ Ђ. Stričević, *op. cit.*, 13.

⁷⁷ Натпис, који није сачуван, гласио је:
[DOC]L HONORES OMN[ES]... INAVR[AVERUNT]; J. A. R. Munro, *Diary*, September 23rd (Saturday) 1893.

⁷⁸ Натпис, чији је горњи дио узидан у зид крстообразне цркве, гласи:

CN(aeo) SERTO(rio)
C(ai) F(ilio) BROCC(ho)
AQVILIO
AGRICOLA(e)
PEDANIO FV(sco)
SALINA(tori)

IVLIO SERVIA(no); J. A. R. Munro, *On the Roman Town Doclea in Montenegro*, 52, natpis br. 55 (crtež); P. *CIL III*, 13826, p. 2253; Sticotti, *op. cit.*, 173, natpis br. 35 (crtež 125); J. J. Martinović, *op. cit.*, 177, natpis br. 194 (crtež).

⁷⁹ Натпис, који није сачуван, гласио је:

.....[Caesa]RI

[pontifici] M(aximo) TR(ibunicia) [potestate]; J. A. R. Munro, *On the Roman Town Doclea in Montenegro*, 37, natpis br. 17 (crtež); *CIL*, III, 13824, p. 2253; P. Sticotti, *op. cit.*, 164, natpis br. 20 (crtež 113); J. J. Martinović, *op. cit.*, 155, natpis br. 154.

⁸⁰ Натпис, који није сачуван, гласио је:

.....A.....
.....NOB(ilissimo)

[Caesari res publica] D(edit) D(onavit); Munro, *On the Roman Town Doclea in Montenegro*, 37-38, br. 18; *CIL*, III, 13825, p. 2253; P. Sticotti, *op. cit.*, 164, br. 21 (crtež 114); J. J. Martinović, *op. cit.*, 155, natpis br. 155.

⁸¹ Ознаке гробница наводимо према документацији из истраживања 1954. године.

⁸² У истраживањима 1954. откривено је да је импост капител из базилике А нађен у секундарној употреби као покривач овог дјечијег гроба; I. Nikolajević-Stojković, *Извјештај о раду на Дукљи 1954. године*, Dokumentacija Centra za arheološka istraživanja

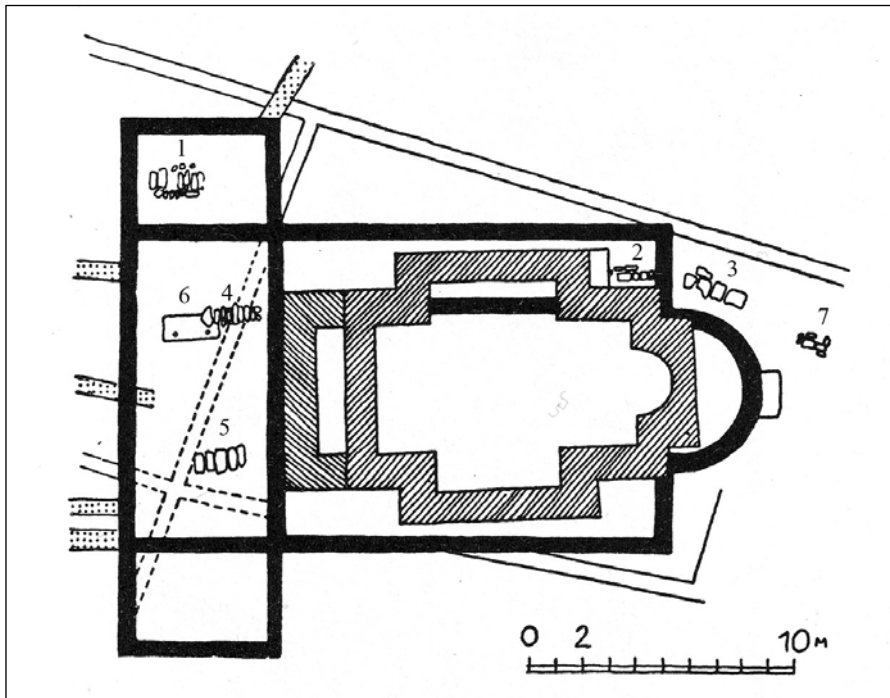

Фото 10-Основа базилике Б и крстообразне цркве са уцртаним гробовима (према Ј. Ковачевић, *Istorija Crne Gore I*).

не, у линији са сјеверним зидом, откривен је гроб од камених блокова, који се налазио само стопу испод површине (гробница 6).⁸³ У све три гробнице пронађени су само скелети. Иако се у новијој литератури наводи да је крстообразна црква у субструктури имала крипту фунерарне намјене, а да се у њеном нартексу налазила гробница или осаријум, ово није потврђено у археолошким ископавањима 1954. године.⁸⁴ У овом комплексу, поред три гробнице које је откопао Мунро, 1954. године откривене су још четири гробнице - у сјеверној просторији базилике Б (гробница 1), у сјеверном дијелу нартекса (гробница 4), која прелази преко гробнице 6, у јужном дијелу нартекса (гробница 5) и сјеверо-источно од апсиде базилике Б (гробница 7) (фото 10).⁸⁵ Нијесу прецизно

Podgorica, 3.

⁸³ J. A. R. Munro, *Diary*, September 23th (Saturday) 1893.

⁸⁴ M. Zagarčanin, *op. cit.*, 49. Загарчанин се позива на Стикотија, код кога не постоји овакав податак.

⁸⁵ V. Korać, *Krstoобразна crkva na Duklji, deo izvještaja o iskopavanjima na Duklji u 1954.*, Pročitano na sednici Arheološkog muzeja SAN 9. maja 1955, Dokumentacija Centra za arheološka istraživanja Podgorica, 1-10.

датоване, али се сматра да припадају млађем периоду, односно времену крстообразне цркве. Најсолидније грађена била је гробница 6 у којој је пронађено парче мрке тканине која је са доње стране имала златне нити.⁸⁶ Ово говори да је гробница 6, сва је прилика, био намијењем високом државном или црквеном великодостојнику.

Мунро је претпостављао да је „квадрат“ јужно од базилике А атријум.⁸⁷ Истраживање овог дијела текло је паралелно са истраживањем крстообразне цркве. Зид на сјеверној страни атријума припадао је, сматрао је Мунро, клаустру од кога су остале двије мале просторије и базе и стабла стубова који се нијесу налазили на свом оригиналном положају.⁸⁸ У просторији која се граничи са јужним зидом базилике и источним зидом пасажа, сачувана је цементна подна облога у југозападном дијелу и облога од цријепа (3 стопе виша од цементне облоге) у сјевероисточном дијелу. Двије базе стубова стајале су на подлози, формирајући неку врсту клупе, па је Мунро претпоставио да је ово можда било клаустарско двориште.⁸⁹ У јужном дијелу друге просторије сачуван је „*flag pavement*“. На кратком размаку од зида који је паралелан са зидом крстообразне цркве, налазио се јужни зид атријума.⁹⁰ Мунро је његов источни зид лоцирао поред цистијерне за воду(?), чија локација није учртана на плану града нити се може уочити на фотографијама.⁹¹

Последњу недјељу рада, када су радници завршили ископавања, Мунро је провео цртајући план града и преписујући натписе, а Милне је био ангажован на крстообразној цркви и цртању мозаика у базилици А.⁹² Министар унутрашњих дјела Божо Петровић је, 3. октобра, обавијестио Мунроа да завршава ископавања, а да ће, када се књаз Никола врати на Цетиње, добити и прецизна упутства шта да ради са „*антиквитетима*“.⁹³ Мунро је истраживања на Дукљи окончао 5. октобра 1893, а на локалитету је још неколико дана остао Милне, како би завршио цртање плана града и откривених мозаика.⁹⁴

Званични лист „*Глас Црногорца*“, који је у неколико наврата извјештавао о току ископавања, оцијенио је да је завршетак радова на

⁸⁶ *Ibid.*, *op. cit.*, 4-5.

⁸⁷ J. A. R. Munro, *Diary*, September 27th (Wednesday) 1893.

⁸⁸ J. A. R. Munro, *Diary*, September 28th (Thursday) 1893.

⁸⁹ J. A. R. Munro, *Diary*, September 27th (Wednesday) 1893.

⁹⁰ J. A. R. Munro, *Diary*, September 28th (Thursday) 1893.

⁹¹ J. A. R. Munro, *Diary*, September 27th (Wednesday) 1893.

⁹² J. A. R. Munro, *Diary*, October 3th (Tuesday) October 4th (Wednesday), October 5th (Thursday) 1893.

⁹³ J. A. R. Munro, *Diary*, October 3rd (Tuesday) 1893.

⁹⁴ J. A. R. Munro, *Diary*, October 5th (Thursday) 1893; *Глас Црногорца*, 40, Цетиње, субота, 2. октобар 1893, 3.

Дукљи „*крунисан сјајнијем успјехом*“.⁹⁵ У сачуваним изворима не налазимо податке о томе шта је урађено са налазима.⁹⁶ Из преписке Ровинског и Мунроа почетком 1894. године, сазнајемо да је британског археолога интересовало да ли су мозаици у базилици А адекватно заштићени.⁹⁷ Ровински, правдајући се, саопштава да због својих приватних обавеза и лоших временских услова, није успио да се постара о заштити локалитета.

Мунроов *Дневник* свједочи и о организовању ископавања и о односу црногорских власти према истраживањима британских археолога.⁹⁸ *Дневник* садржи и податке о стручним екскурзијама које су Мунро и његови сарадници обављали у околини Дукље. У Подгорици су посјетили дворца књаза Николе на Крушевој Главици поред кога су се налазили стубови и фрагменти камене пластике ископани на Дукљи у кампањама 1890-1892. године.⁹⁹ У Старој Вароши су трагали за остацима архитектонских фрагмената са Дукље који су били уграђени у стамбене објекте.¹⁰⁰ Интересовали су се и за трасу римског водовода којим се Дукља снабдијевала водом као и за остатке цркве на Златици.¹⁰¹ Предмет њихове пажње била је и тврђава у Спужу и манастир Светог Стефана (Ћелија Пиперска, *прим. Т. К.*).¹⁰²

Иако је јасно да грађевине у источном дијелу Дукље припадају ранохришћанском градитељству, за прецизне хронолошке одреднице како појединачних грађевина, тако и цјелокупног хришћанског комплекса, неопходно је обавити систематска археолошка истраживања.

Без обзира на то што у Мунроовим дневничким забиљешкама недостају прецизни подаци о идентификацији слојева као и о мјестима проналаска фрагмената архитектонске пластике и мада су нека од његових тумачења нетачна, оне су, уз пратећу фото документацију, незаобилазан извор за проучавање сакралне топографије хришћанске Дукље.

⁹⁵ *С Дукље, Глас Црногорца* 39, Цетиње, субота 25. септембар / 7. октобар 1893, 3-4.

⁹⁶ Да се више бринуло о заштити алатки него локалитета и ископаних фрагмената пластике свједочи нам и писмо Божа Дукљановића, надзорника радова, у коме пита Ровинског шта да уради са алатом који је остао иза британских истраживача на Дукљи. Налазе, наравно, не помиње; Санкт-Петербуршки филиал Архива Росийской академии наук, ф. 123, Ровинский Павел Аполлонович (1831-1918), оп. 1, № 99, *Božo Dukljanović Pavlu Rovinskom*, nedatirani dokument, dok. br. 7.

⁹⁷ Ashmolean Museum of Art and Archaeology, University of Oxford, Archive, J. A. R. Munro, *Rovinski à Munro*, Cetigne, 17/29 I 1894.

⁹⁸ Т. Кoprivica, *op. cit.*, 62-64.

⁹⁹ J. A. R. Munro, *Diary*, September 17th (Sunday) 1893.

¹⁰⁰ J. A. R. Munro, *Diary*, August 28th (Monday) 1893.

¹⁰¹ J. A. R. Munro, *Diary*, September 1st (Friday) 1893, September 3rd (Sunday) 1893, September 14th (Thursday) 1893, September 19th (Tuesday) 1893.

¹⁰² J. A. R. Munro, *Diary*, September 19th (Tuesday) 1893.

Tatjana KOPRIVICA

JOURNAL ENTRIES AND PHOTOGRAPHIC DOCUMENTATION
OF J. A. R. MUNRO RELATED TO THE ARCHAEOLOGICAL
EXPLORATION OF DOCLEA (MONTENEGRO) IN 1893

Summary

In 1893, in the eastern area of Doclea, J. A. R. Munro and his associates W. C. F. Anderon and J. G. Milne discovered the Christian complex with the remains of the Basilica A, Basilica B and the cruciform church. The report on the said explorations was published in 1896, without supporting documents. The documentation concerned, together with Munro's diary notes, has been kept with the Ashmolean Museum of Art and Archeology, University of Oxford.

The present paper studies the importance of the documentation that complements the knowledge about the Christian buildings of the Late Antique Doclea. Its value is even higher taking into account that the site has been undergoing devastations for 120 years since the said explorations.

During explorations in 1893, the location of the three-nave Basilica A, and, in its eastern part, the apse semicircular in the interior and hexagonal on the exterior, were identified. To the south and to the north of the apse, chambers with doors leading to the lateral naves were discovered. Columns divided the main nave into lateral naves. In the eastern part of the Basilica, a large number of stone decorations fragments dated to Pre-Justinian period were found. The Basilica's floor was decorated by mosaic, best preserved in the southern nave. According to Munro's diary notes, in the apse part of the Basilica A three layers can be identified, i.e. the oldest one without mosaic and with the elevation matching with that of the column base in the south, then the elevated apse floor and its surrounding space with preserved mosaic decoration, and finally the latest layer dating back to the time when the synthronon and the Bishop Throne were built in. The diary notes do not give clear explanation of the relations between this stage and the other parts of the basilica.

To the south of Basilica A, the cruciform church and, under it, the earlier three-nave Basilica B - the foundation of which was identified during the revision explorations in 1954 - had been found. It was dated back to the 5th – 6th century. In the explorations of 1893, among architectural decoration fragments, a pillar with visible votive inscription telling about Deaconess Ausonia was found as well. In his *Diary*, Munro recorded also three graves found there. The revision explorations of 1954 discovered four additional graves in the Basilica B and in the cruciform church spaces respectively, and they were dated back to the "earlier" period, i.e. to the time of the construction of that cruciform church.

Basilica A and Basilica B and the cruciform church were connected by the passage, and the atrium stood between the two buildings.

Despite it is clear the buildings in the eastern part of Doclea originate from Early Christian architecture time, precise chronological baselines for both individual buildings and the whole this Christian complex require a systematic archaeological explorations.

Regardless Munro's diary notes lack precise data of the layer identifications and of places where architectural decoration fragments were found, and although some of his interpretations were wrong, the notes, together with the photo documentation, represent an unavoidable source for studying the sacral topography of Christian Doclea.